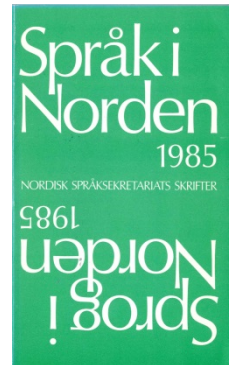

Sprog i Norden

Titel: Terminologiarbete i nordsamiskan
Forfatter: Samuli Aikio
Kilde: Sprog i Norden, 1985, s. 20-25
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Terminologiarbete i nordsamiskan

Av *Samuli Aikio*

Organiserad språkvård är för samiskan en ganska ny företeelse. Vi befinner oss ännu i dag i en situation där både forskning och rådgivning i språkvårdsfrågor är mer eller mindre tillfälliga företeelser p.g.a. bristande resurser. Nordisk samisk språknämnd har ett sekretariat, men det är utan personal; den har planerat forskningsprojekt, men står tills vidare utan medel och forskare. När jag ändå kan berätta om något som utförts inom samisk ordbildning, så sker det med utgångspunkt i att det finns många olika institutioner som tillsammans arbetat för samiskan om ock många gånger utan koordinering sinsemellan.

En solid grund för utvecklandet av det nordsamiska skriftspråket har man i Konrad Nielsens klassiska verk, *Lærebok i lappisk I–III* (1926–29) och *Lappisk ordbok – Lapp Dictionary I–V* (1932–62). De är båda högst aktuella även i dag och nyutgivningen av dem 1979 var alltså helt befogad. Systemet för ordbildning i nordsamiskan har beskrivits också i andra grammatikverk, av andra forskare, men specialstudier på området finns det inte många. En grundlig avhandling om det samiska verbavledningssystemet har vi i I. Ruongs ”*Lappische Verbalableitung*” (1943) men den gäller pitesamiskan, inte nordsamiskan.

Vårt starka beroende av det gamla ser man också i att Nordiskt samiskt institut – som är nästan den enda institutionen på området med nämnvärda resurser – startade sitt eget terminologiarbete inom de klassiska äktsamiska områdena, nämligen ett arbete om samiska benämningar på is och snö samt väderförhållanden, och ett annat om samisk renterminologi. Resultatet av den senare har kommit ut i bokform, ”*Boazobargi giella*” av Nils Isak Eira. Också manuskriptet om is- och snöterminologi av Nils Jerusletten har varit färdigt länge men har dock inte ännu kommit ut.

Även om dessa verk inte beskriver nya utan tvärtom gamla

termer i samiskan, är de ganska viktiga arbeten också för skapandet av ny terminologi. Ett väl utvecklat system av termer, såsom rentermer, är värt att studera om inte annars så för att få en inblick i hur språket fungerar. Den rika renterminologin går ut från några nyckeltermer som beskriver renens kön, ålder, byggnad eller form, hårväxt och horn. Av dessa några dussintal nyckelord kan man teoretiskt sett utveckla över 20 000 termer – såsom Collinder en gång beräknade – och även i praktiken flera tusen deskriptiva ord som är mer eller mindre bestående. Den princip som man då utnyttjar är främst sammansättning. Och det är symptomatiskt att detta sätt att skapa nya ord är mycket levande också annars i språket. Så kan man konstatera att väl 3/4 av det totala ordförrådet på ca 100 000 ord i nordsamiskan nu är composita. De är starkt definierade begrepp per naturam, för i en flytande text motsvarar deras andel bara några procent.

Nordisk samisk språknämnd inrättades vid den sjunde samekonferensen i Gällivare 1971 (på initiativ av nuvarande professor Olavi Korhonen). Att skapa nyord var en av dess viktigaste uppgifter från första början, och i februari 1974 hölls det ett månadslångt nyordsseminarium vid Kevo forskningsstation i Utsjoki. Men redan tio år tidigare, i mitten av 1960-talet, hade Nordiska samerådet ett s.k. kulturoordsutskott som systematiskt försökte skapa några tusen nya termer enligt en fast lista som förberetts av en av kommitténs medlemmar, professor Erkki Itkonen. Arbetet var seriöst nog men kanske "ein bisschen von oben herab". Sekreteraren Thor Frette gjorde upp flera viktiga ordlistor för bl.a. bladet Ságat och gav ut dem också i stencilform. Men till slut blev arbetet för stort för gruppen och överväldigade den. Nästan detsamma skedde i Kevo, men man fick dock ut en stencil på 70 sidor i två olika versioner (svensk-samisk-svensk och finsk-samisk-finsk).

Vid dessa företag försökte man dra nytta av språkets egna ordbildningssystem. Avledning eller derivering är då en av de viktigaste metoderna vid sidan av sammansättning (som passar utmärkt t.ex. för speciesbenämningar på flora och fauna). Förr brukade man dock inte göra försök att speciellt analysera avledningssystemet innan man kastade sig över arbetet. Därför hade man inte heller en känsla av de använda avledningstypernas naturliga frekvens eller distribution; tvärtom, i fallet Kevo, kun-

de man notera ett obalanserat intresse för vissa ändelsetyper, såsom *-us*, (som också folkligt, åtminstone lokalt, är mycket populärt, t.ex. *boađus* 'resultat' av *boahtit* 'komma; bli').

För att belysa derivationens möjligheter för nordsamiskans ordbildning skall jag ta ett exempel. Vi har just gjort upp en ny plan för terminologiprojektet och jag kan bruka dess bakgrundstexter. Jag lånar direkt från Pekka Sammallahti som skrivit skissen till forskningsprogrammet. Enligt hans kalkyl har man i Nielsens-Nesheims ordbok listat 32 olika avledningar av verbet *vuodjit* 'åka, köra'. Dessutom finns det 4–5 vanliga derivationer som av någon anledning inte kommit med i ordboken och ett 15-tal mera tillfälliga eller teoretiska avledningar som dock är lätt förståeliga för den som behärskar språket. På det sättet får vi över 50 olika avledningar av ett och samma verb.

Man kan också gå vidare genom att foga många avledningsändelser efter varandra och till slut byta deras ordningsföljd för att få fram nya aspekter, så här:

1. *vuojihastalit* 'att få någon att köra lite grann upprepade gånger'; som kommer av *vuojihastit* 'att få någon att köra lite grann'; vidare av *vuojihit* 'att få någon att köra; köra efter någon l. något; skjutsa'
2. *vuojáhalastit* (<*vuojáhallat* < *vuojihit*) (bl.a.) 'skjutsa litet flera gånger / flera personer i rad'
3. *vuojástahhtalit* (<*vuojástahhtit* < *vuojistit*) 'få någon att köra litet flera gånger; få flera personer att köra litet l. (ironiskt) ganska mycket'
4. *vuojástalahit* (< *vuojástallat* < *vuojistit*) 'få någon att köra litet (och) ganska bestämt ...'

Detta ser nästan för bra ut – och det fungerar inte heller helt så automatiskt. Vid utvecklandet av mera och mera komplexa avledningstyper möter vi till slut gränser som inte kan överskridas. På den semantiska sidan har vi exempel som fall 2. i det föregående: *vuojihit* har redan tre olika betydelser; med en frekventativ på *vuojáhallat* får vi 2×3 betydelser (för att den större frekvensen kan beskrivas antingen i tid eller mängd); men lägger vi på en diminutiv: *vuojáhalastit*, har vi minst en tilläggsaspekt för alla dessa 6 betydelsemöjligheter. Då lönar det sig inte mera att

utveckla systemet för att man får för vaga begrepp – eller så bestäms den ”verkliga” betydelsen av andra faktorer, såsom situationen eller de logiska möjligheterna. Vi kan t.ex. ha rundkörning vid något vinterarrangemang och resonera att den som har körrenar ”vuojáhalasta” = tar folk på småturer (flera gånger under dagen eller flera turister på en gång). Men denna betydelse är ganska situationsbetingad även om de andra betydelsemöjligheterna också är mindre sannolika.

Andra begränsningar i ordbildningen kommer kanske klarast till uttryck vid lånord. För lånord gäller nämligen att de skall anpassas till språkets fonologiska, fonetiska och prosodiska struktur. Nordsamiska ord med böjningsformer uppfattas gärna som taktenheter eller kombinationer av taktenheter, t.ex.

dat 'den, det'	/'	1-stavig takt
áigi, áiggit 'tid'	'_	”troké”
beatnagat (npl.) 'hundar'	'_ _	”daktyl”
dállearka 'tallrik'	'/_ _	pretakt + ”troké”
buoremusat 'de bästa'	'_/_ _	”troké” + ”troké”
buoremusaide		
'till de bästa'	'_/_ _ _	”troké” + ”daktyl”
buoremusaideasetguin	'_/_ _/_ _	”troké” + ”troké” + ”daktyl”
'med sina (pl) bästa (saker o.dyl.)'		(eller 3 trokéer + en ”fyllnadstakt”)
o.s.v.		

Till dessa modeller med pretakt eller troké som inledande del kommer ytterligare flera typer med sammansatta ord, t.ex.

deaivvadanbáiki	'_ _/_ _	daktyl + troké
'mötesställe'		
čuvodišgoadášii	'_ _/_ _ _	daktyl + daktyl
'(han/hon) skulle börja följa efter'		
sealggahisvuohta	'_ _/_ _	daktyl + troké
'slapphet, slöhet, energilöshet'		

De två sistnämnda fallen kan man också kalla avledningar, ty den inkoativa suffixen *-goahit* och egenskapstecknet *-vuohhta* uppfattar man inte gärna (längre) som lexikala enheter. På detta sätt har man nått fram till en utvidgning av ordstrukturer, med en typ av inledningstakt som man kan dra nytta av när man anpassar internationella lånord till språket t.ex.

subjekti/visma
universi/tehtta

Nu har man lyckats begränsa jämkandet av sådana internationellt igenkännbara ord till sluttakten som deltar i böjningsprocessen (t.ex. gen.-ack.sg. subjektivis mma). Meningen är att undgå alltför långtgående anpassningar och provinsialismer. Av de sistnämnda skall man speciellt nämna fall som kan kallas nabo-språksprovinsialismer. Dessa skapar lätt problem för strävan efter ett enhetligt språk. Ett exempel:

ánššus, anšosat	(no. ansjos)
anšovis, anšovisat	(sv. ansjovis)
anjovis, anjovisat	(fi. anjovis)

Det handlar om en fiskart vars benämning har lånats in i de europeiska språken på olika vägar från spanskan eller portugisiskan (anchové). När man blivit medveten om problemet, har man i samiskan rentav skapat en fjärde form som ett slags "kompromiss":

anšuvsa, anšuvssat (obs. konsonantelementen š + v + s)

Men i sådana fall ligger det nära till hands att gå till den "ursprungliga" källan, t.ex.

ánčova, ánčovat (p.-sp. anchové, anchova)

De internationella kulturordens sluttakter – som alltså gärna anpassas till samiskan – hänförs vanligen till nylatinska former. I några fall – som alkohol – är en sådan etymologisering inte möjlig. I enstaka fall blir det förvirring när man inte vet vad för

utgångspunkt ordet har. T.ex. eng. *typhoon* skulle – och borde – i samiskan leda till formen *taifuna* eller *dáifona* (eller *dáifon*) men inte till ”taifuvdna”, för *typhoon* har ingenting att göra med latinets io-ändelse som i samiskan uttrycks med -uvdna (t.ex. *našuvdna* < no. *nasjon*).

Grannspråkets påverkan kan naturligtvis vara helt acceptabel, bl.a. vid fall där traditionen har blivit relativt gammal och fast. En hel rad dubbelformer har uppstått efter de olika modellerna i norska, svenska (och finska), t.ex.

politihkka (< no.)	politiika (< sv.-fi.)
našuvnnalaš (< no.-sv.)	nationálalaš (< fi.)

Som ytterligare ett problemkomplex kan vi nämna bristen på språkstatistiskt material. Detta gäller såväl utbredningen av olika dialektdrag som frekvensstudier. De sistnämnda kunde vara mycket nyttiga när man försöker bestämma generella riktlinjer för valet mellan ”hemgjorda” (deriverade eller sammansatta) ord och internationella kulturord. Visserligen stjälpes 100 000 nya lånord inte hela språket som man lätt kunde inbilla sig, men det finns säkert gränser för vad ett språk kan tåla, åtminstone med tanke på språkets inre begriplighet. Det gör inte heller någonting om fackmän brukar en jargong som bara har mening för dem, men frågan är om allmänt språkbruk kan smälta så många främmande element som merparten av de internationella kulturorden och deras ljudsystem representerar.

Dessa exempel och frågeställningar belyser, hoppas jag, en del av de frågor som vi ämnar systematisera och lösa genom teoretiska undersökningar inom vårt terminologiprojekt. Den andra, praktiska delen av arbetet består i att insamla, systematisera och klassificera samt ge ut olika termsamlingar som hjälpmedel för språkutövare. Aktiv rådgivning och serviceverksamhet vore den tredje arbetsformen men den passar säkert bättre för ett sekretariat än för ett forskningsprogram. En språkbyrå är ju också en viktig målsättning och ambition för Nördisk samisk språknämnd.